

Старинська О. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної психології та логопедії
Бердянського державного педагогічного університету*

ОСНОВНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНА «ІНТЕЛЕКТ»: ТЕОРЕТИЧНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

BASIC PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO STUDY OF THE PHENOMENON "INTELLIGENCE": THEORETICAL SCIENTIFIC DISCOURSE

В статті подано результати вивчення генези проблеми інтелекту. Інтелект – генетично детермінована здатність особистості виконувати різні пізнавальні й соціальні завдання, пристосовуватися до умов соціуму, набувати досвід. Рівень інтелекту є результатом вимірювання відчуттів людини за допомогою тестів сенсорних відмінностей, її здатностей до розуміння, міркувань, суджень, ментального досвіду (тестологічний підхід).

Інтелект особистості трактується за допомогою одного (генерального) чи багатьох різних факторів, що пов'язані з такими розумовими і пізнавальними здібностями, які дозволяють їй успішно вирішувати тести щодо інтелектуальної діяльності (факторно-аналітичний підхід).

Інтелект пов'язаний зі свідомістю і знаннями особистості. Рівень інтелекту засвідчує її здатність швидко змінити структуру образу пізнання для глибшого розуміння суттєвих ознак проблемних ситуацій і їхнього ефективного вирішення. Чинники інтелектуального розвитку – здатність особистості несподівано і досить швидко встановлювати суттєві ознаки різних проблемних ситуацій, що потребують невідкладного вирішення, та рівень організованості системи знань (феноменологічний підхід).

Інтелект є універсальним способом урівноваження людини з вимогами довкілля (її адаптації), що залежить від наявних у неї знань і сформованих когнітивних операцій. Функцією інтелекту є удосконалення адаптації людини до фізичного і соціального середовища, що засвідчує її гнучкість і стійкість пристосування до його умов. Чинниками розвитку операційних структур інтелекту є її взаємодія з довкіллям, інтегрованість операційних структур й об'єктивація образів пізнання (генетичний підхід).

Психологічними механізмами розвитку інтелекту є характеристики особистості – мотивація, операційні смисли, цілепокладання, емоційна активність (процесуально-діяльнісний підхід). Інтелект розвивається в процесі засвоєння різних форм інтелектуальної поведінки в ситуаціях взаємодії особистості з довкіллям. Інтелект є «базовим поведінковим репертуаром» особистості (освітній підхід).

Ключові слова: інтелект, здатність, адаптація, поведінка, особистість.

The following article highlights the results of intelligence studies' origin. Intelligence is the genetically determined ability of a personality to perform different cognitive and social assignments, adapt to society's conditions, and gain experience. Intelligence level is the result of a measurement of a person's sensations through tests of sensory differences, abilities of a person to understand, cognition, censures, and mental experience (testological approach).

The intelligence of personality is interpreting in single (general) or a variety of factors connected to mental and cognitive abilities that provide an opportunity to deal with intellectual tests (fact-analytical approach)

Intelligence corresponds to the consciousness and knowledge of the person. The level of intelligence attests to its ability to quickly change the structure of the image of cognition for a deeper understanding of the significant signs of problem situations and their productive solution. Intellectual development factors define as the ability of the person to unexpectedly and quickly establish noteworthy signs of various problematic issues that require urgent solutions, and the level of organization of the knowledge system (phenomenological approach).

Intelligence is a multipurpose method to counterbalance a person with environmental demands (its adaptation). It depends on current knowledge and cognitive processing. The primary purpose of intelligence is to improve a person's alteration towards the physical and social environment that defines the flexibility and stability of human beings to adjust their condition. The main factors for intelligence operational structure development are reflected in interaction with the circumstances, integration of the operating structure, and objectification of cognition images (genetic approach).

Mental mechanisms of intelligence development are characteristics of a person as motivation, operative values, goal-setting, and emotional activity (procedural-pro-activity approach).

Intelligence develops through mastering various forms of intellectual behavior in situations of the interaction of the individual with the environment. Intelligence is the "basic behavioral repertoire" of personality. (educational approach).

Key words: intelligence, ability, adaptation, behavior, personality.

Постановка проблеми. Феномен інтелекту, що є важливою умовою успішної адаптації та комунікацій особистості в сучасному світі на тлі інтенсифікації інтеграційних і глобалізаційних процесів, заслуговує на особливу увагу в сучасних наукових психологічних дослідженнях. Адже психологічна сутність, структура, функції, чинники і механізми

розвитку інтелекту особистості ще досі систематизовано не висвітлювалися в наукових працях психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В публікації І. Коваленко-Кобилянської [1] розглянуто лише окремі філософські тлумачення терміну «інтелект». Науковиця більшою мірою схарактери-

зувала інтелектуальний розвиток людини в період геронтогенезу.

Проте питання систематизації наукових знань про психологічну сутність, структуру, функції, чинники і механізми розвитку інтелекту особистості залишилося за межами наукового інтересу психологів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розмаїття наукових підходів до вивчення проблеми інтелекту призвело до неоднозначності трактування вченими його психологічної сутності, структури, функцій, чинників і механізмів розвитку, що зумовило необхідність дослідження генези цієї проблеми.

Мета статті: на основі вивчення, теоретичного аналізу та узагальнення основних наукових підходів висвітлити психологічну сутність поняття «інтелект», структуру, функції, механізми і чинники розвитку інтелекту особистості.

Виклад основного матеріалу. Перші експериментальні психологічні дослідження інтелекту, які вчені розпочали проводити із середини ХІХ ст., стосувалися вимірювань психофізіологічних процесів людини за допомогою тестування. В цих дослідженнях було започатковано вимірювальний або тестологічний підхід до вивчення психологічної сутності інтелекту.

До наукового психологічного обігу термін «інтелект» ввів Фр. Гальтон. За позицією вченого, інтелект є такою здатністю особистості, що детермінується генетично. На інтелект особистості не впливають умови її розвитку. Інтелект особистості досліджується за допомогою тестів сенсорних відмінностей, якщо виміряти її відчуття, здатність диференціювати кольори й реагувати на світло, швидкість таких реакцій тощо. Тому Фр. Гальтон вважав, що в людей із найвищими рівнями розвитку відчуттів і здатності до їхньої диференціації має бути найвищий рівень розвитку інтелекту (за А. Анастасі та С. Урбіною, «Психологічне тестування», 2001).

Термін «розумові тести» вперше застосував Дж. Кеттел в опублікованій статті за результатами проведеного експериментального дослідження інтелекту. Вчений підтримав думку Фр. Гальтона про те, що рівень розвитку інтелекту особистості можна визначити за допомогою тестів сенсорних відмінностей і швидкості її реакцій. Він описав серію тестів, які проводилися індивідуально для вимірювання рівня розвитку інтелекту студентів коледжів. Описані тести стосувалися вимірювання в студентів гостроти зорових і слухових відчуттів, пам'яті, м'язової сили та т. ін. (за А. Анастасі та С. Урбіною, «Психологічне тестування», 2001).

Експериментальні дослідження мислення, уваги і пам'яті особистості, які проводили А. Біне і Т. Сімон, трансформувалися в перші тести для вимірювання рівня розвитку її інтелекту. Ця трансформація стала можливою після проведення вченими необхідних для цього процесу статистичних обчислень. Важливим інструментом дослідження інтелекту особистості стала шкала, що містила не лише тести з вимірювання її здатності розміркову-

вати, розуміти і висловлювати судження, а й сенсорні та перцептивні тести. В дослідженнях А. Біне і Т. Сімона було започатковано тестологічний підхід до експериментального дослідження інтелекту особистості (за А. Анастасі та С. Урбіною, «Психологічне тестування», 2001).

Як і Фр. Гальтон, А. Біне [3] вважав, що рівень розвитку інтелекту особистості зумовлюється генетично. Проте А. Біне не заперечував важливість впливу довкілля на розвиток пізнавальних процесів особистості. За позицією вченого, інтелектуальні здатності особистості визначаються залежно від рівня розвитку її пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення та т. ін.) і засвоєння нею соціального досвіду (знання моральних і соціальних норм, наявність соціальних компетенцій тощо). Він трактував інтелект як сталий результат пізнавального розвитку особистості, важливий показник рівня її знань, але не як пізнавальну здібність. Основними компонентами інтелекту вчений вважав здатності особистості до розуміння, міркувань і формулювання суджень.

Як і зазначені вище вчені, проте вже на початку ХХІ ст., М. Холодная також експериментально досліджувала інтелект особистості в межах «вимірювальної» психології. На думку вченої, інтелект є специфічною формою організації індивідуального ментального (розумового) досвіду, що виявляється в ментальних структурах, ментальному просторі та ментальних репрезентаціях особистості. Складниками ментального досвіду особистості визначено такі, як: пізнавальні стилі; інтелектуальні здібності – навченість, креативність і конвергентність. Крім цього, в структурі ментального досвіду особистості виокремлено ще й такі види її досвіду, як: когнітивний – пізнавальні схеми, кодування інформації, архетипові й понятійні психічні складники; метакогнітивний – метакогнітивна обізнаність, довільний і мимовільний інтелектуальний контроль, відкрита когнітивна позиція; інценціональний – переконання, умонастрої, переваги.

Ментальний досвід особистості є системою сформованих психічних утворень, що зумовлюють появу в неї таких психічних станів, які сприяють формуванню її пізнавального ставлення до навколишнього світу і певних властивостей інтелектуального процесу.

Функціями і властивостями інтелекту М. Холодная вважає такі: процесуальні – розкривають операційне наповнення, засоби і прояви інтелектуального процесу; комбінаторні – здатність особистості встановлювати зв'язки і поєднувати категоріально-змістові, просторово-часові й причинно-наслідкові складники досвіду; регуляторні – забезпечують здійснення людиною координації, контролю й управління власними психічними процесами; рівневі – визначають показник досягнення невербальних і вербальних пізнавальних функцій особистості, що забезпечують діяльність її когнітивних процесів (пам'яті, сприймання, уваги та т. ін.). Вчена відзначила, що результати експериментального вимірю-

вання ментального досвіду особистості дозволяють схарактеризувати її інтелект (за М. Холодною, «Психологія інтелекту. Парадокси дослідження», 2002).

На нашу думку, наукові положення теорії М. Холодної дозволяють дослідникам експериментально вивчати індивідуальні відмінності інтелектуальних здібностей особистості.

В межах факторно-аналітичного підходу вперше психологічну сутність інтелекту розпочав досліджувати Ч. Спірмен [10]. Учений обґрунтував концепцію «генерального фактора» g , що стала основоположною для цього підходу. За його позицією, сутність інтелекту особистості, що є загальною «розумовою енергією», розкривається в успішності вирішення нею тестів різних видів. За переконаннями вченого, інтелект особистості найвиразніше презентують результати виконання нею таких тестів, які передбачають пошук абстрактних відношень. Натомість результати вирішення людиною сенсорних тестів досить слабо висвітлюють її інтелект.

Факторно-аналітичний підхід підтримав і розвинув Л. Терстоун [13]. Вчений обґрунтував теорію інтелекту. В цій теорії він заперечив фактор загального інтелекту та описав мультифакторну модель інтелекту, до структури якої ввійшло 7 факторів «первинних розумових здатностей».

Факторами «первинних розумових здатностей» людини Л. Терстоун вважав такі: просторовий (S) – здатність подумки оперувати об'єктами, що розміщені в просторі; сприймання (P) – здатність звертати увагу на конкретні особливості зорових образів; обчислювальний (N) – здатність здійснювати основні арифметичні дії; вербального розуміння (V) – здатність пояснити значення слів; швидкості мовлення (F) – здатність швидко підібрати влучне слово за певним критерієм; запам'ятовування інформації (M) – здатність зберегти інформацію в пам'яті й відтворити її; логічного міркування (R) – здатність визначати закономірності в різних списках слів, чисел, літер тощо.

Ідеї Ч. Спірмена розвинув Р. Кеттел [4]. Учений поділив генеральний фактор g на такі фактори, як кристалізований інтелект g_c і текучий інтелект g_f . Він схарактеризував кристалізований інтелект як такий результат освітньої діяльності й культурних впливів, що забезпечує накопичення і структурування знань особистості. Натомість текучий інтелект забезпечує швидкість і точність обробки людиною нагальної інформації. Важливими факторами інтелекту особистості Р. Кеттел вважав й такі, як: «пам'ять» g_m – здатність особистості зберігати і відтворювати потрібну інформацію; «швидкість» g_s – здатність особистості реагувати в досить швидкому темпі; «візуалізація» g_v – здатність оперувати образами в процесі вирішення дивергентних завдань.

В межах факторно-аналітичного підходу Дж. Гілфорд [5] обґрунтував кубічну модель структури інтелекту. В цій моделі вчений виокремив 120 факторів інтелекту, що були вузькоспеціалізованими незалежними здатностями особистості. Критеріями для визначення факторів інтелекту стали такі незалежні

змінні, які дозволяють схарактеризувати процес інтелектуальної діяльності особистості. А саме: зміст інтелектуальної діяльності (конкретна – реальні об'єкти; символічна – цифри, літери, знаки; семантична – тлумачення слів; поведінкова – вчинки, свої й інших людей); типи розумових операцій (конвергентна і дивергентна продуктивність – пошуки однієї чи кількох правильних відповідей; пізнання; оцінка; пам'ять); результати інтелектуальної діяльності (одиниці й класи об'єктів, відношення між об'єктами, системи, трансформації, передбачення).

За Г. Айзенком [8], важливо диференціювати поняття «біологічний інтелект», «психометричний інтелект» і «соціальний інтелект». Біологічний інтелект є фізіологічним і біохімічним підґрунтям усвідомлюваної й індивідуальної пізнавальної поведінки кожної людини. Психометричний інтелект (IQ) особистості вимірюється за допомогою тестів. Психометричний інтелект на 70% зумовлюється генетичними чинниками, на 30% – соціальними. Соціальний інтелект змістовно є ширшим, порівняно з біологічним і психометричним інтелектом. Адже соціальний інтелект містить психометричний інтелект, а його підґрунтя є біологічний інтелект.

На погляд Р. Стернберга [12], інтелект є такою розумовою діяльністю особистості, що спрямована на її умисну адаптацію до реального і значущого оточення, а також на підбір і формування такого оточення. В тріархічній моделі інтелекту вчений виокремив три субтеорії: 1) компонентна субтеорія (теорія кристалізованих здатностей, теорія флюїдних здатностей); 2) експериментальна субтеорія (теорія здатності вправлятися з новизною, теорія здатності автоматизувати обробку інформації); 3) контекстуальна субтеорія (теорія практичного інтелекту, теорія соціального інтелекту).

В руслі феноменологічного підходу вчені вивчали феномен «інтелект» у зв'язку зі свідомістю і знаннями людини. Розвиток інтелекту особистості, з огляду на організованість її системи знань, вивчав Р. Глезер [6]. На думку вченого, рівень цієї організованості засвідчує інтелектуальну компетентність особистості, що презентує її як професіонала. База знань є складною організованою структурою семантичних відомостей і правил їх застосування, які пов'язані між собою. Завдяки базі знань людина здатна сформулювати власні уявлення про наявну проблемну ситуацію. Критерієм організованості бази знань є їхня легкодоступність і придатність до застосування у конкретній предметній сфері. Рівень організованості знань презентує компетентність особистості.

В межах структурно-генетичного підходу на розгляд заслуговують засадничі положення операціональної теорії інтелекту, що обґрунтована Ж. Піаже [9]. За позицією психолога, інтелект є найвищим універсальним способом урівноваження особистості, як суб'єкта, з довкіллям. Він визначив основну функцію інтелекту в удосконаленні адаптації особистості до фізичного і соціального середовища, що виявляється в її гнучкості й стійкості пристосування до його умов. За його переконаннями, в адаптації інте-

грується два процеси: 1) асиміляція; 2) акомодация. Завдяки першому процесу складники середовища відтворюються у психіці людини як когнітивні психічні схеми. Дія другого процесу значно складніша, адже вона полягає в трансформації згаданих схем дій із огляду на вимоги довкілля. Провідною умовою розвитку операційних структур інтелекту є взаємодія особистості як суб'єкта зі світом, котрий її оточує.

На погляд вченого, форми взаємодії суб'єкта із довкіллям є такими: найпростіші форми, які пов'язані з анатомічною і фізіологічною будовою організму та інстинктами; цілісні форми, поява яких зумовлюється сприйманням і навичками; цілісні незворотні форми, що стосуються операцій і образного доопераційного мислення; змінні зворотні форми, що об'єднуються в складні комплекси, які утворюються завдяки дії інтелектуальних операцій.

Критеріями інтелектуального розвитку Ж. Піаже визначив множину таких якостей мислення особистості: зворотність (спроможність відтворити усі проведені міркування спочатку), автоматизованість (мимовільність застосування схем дій), скоординованість (взаємозв'язок між операціями мислення), скороченість (швидка актуалізація схем дій). Окрім цього, в розвитку інтелекту особистості вчений надавав важливого значення інтегрованості операційних структур й об'єктивації образів пізнання. Інтегрованість операційних структур виявляється у поступовості розвитку зазначених вище якостей мислення особистості, об'єктивація образів пізнання – в автономності її пізнавального ставлення до різних ситуацій.

В межах соціо-культурного підходу особлива увага надавалася таким специфічним властивостям інтелекту людини, які детерміновано умовами її розвитку. Вчені (М. Коул, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс та ін.) дослідили, що відмінності розвитку інтелекту і пізнавальних процесів у людей, які належать до різних культур, зумовлюються низкою соціо-культурних чинників – традиціями, звичаями, мовою, освітою, рівнем економічного розвитку тощо. Тому рівень інтелекту людини, що визначено в одних соціо-культурних умовах, може не підтвердитися в інших соціо-культурних умовах. Проте відмінності в рівнях інтелектуального розвитку можуть спостерігатися й з-поміж представників однієї культури (за М. Коул, «Культурно-історична психологія: наука майбутнього», 1997).

Положення про соціальну зумовленість розвитку інтелекту особистості в культурно-історичній теорії вищих психічних функцій обґрунтував Л. Віготський. Вчений вважав, що здатність особистості узагальнювати поняття різною мірою (процеси вербалізації, категоризації, раціоналізації) характеризує її інтелект. Натомість здатність особистості виокремлювати й абстрагувати різні ознаки об'єктів, комбінувати їх і використовувати в неоднакових ситуаціях він визначив, як понятійне мислення. За його переконаннями, основною одиницею інтерпретації розвитку інтелекту і мислення особистості є слово. Тому психолог частіше використовував поняття «поя-

тійне мислення», на протиположність до «інтелекту», вочевидь, вважаючи їх досить схожими змістовно (за Л. Віготським, «Розвиток вищих психічних функцій», 1960).

В межах функційно-рівневого підходу, слідом за Л. Віготським, Б. Ананьєв визначив інтелект, як складну розумову діяльність людини, що поєднує різнорівневі пізнавальні процеси (мислення, увагу, пам'ять, психомоторику). Вчений сформулював структуру інтелекту за допомогою вивчення внутрішньо-функційних зв'язків (між відмінними властивостями однієї пізнавальної функції) та зовнішньо-функційних зв'язків (між різними пізнавальними функціями) (за Б. Ананьєвим, «Людина як предмет пізнання», 2001).

За переконаннями М. Смульсон [2], інтелект особистості – це складне утворення, що містить знання про різні когнітивні моделі та їхні функції, які інтегровано в ньому метакогнітивними процесами (рефлексія, інтуїція).

Отже, з позицій функційно-рівневого підходу вчені трактували інтелект особистості з двох сторін: 1) як процес – складну розумову діяльність, що містить і різні пізнавальні функції; 2) як складне утворення – знання про різні когнітивні моделі та їхні функції.

В межах процесуально-діяльнісного підходу С. Рубінштейн пов'язав розвиток інтелекту особистості з її мисленням. За позицією вченого, зовнішні впливи на розвиток психіки людини невіддільні від внутрішніх умов. Так, із однієї сторони, розумові (інтелектуальні) здатності особистості розвиваються внаслідок її навчання. З іншої сторони, ці здатності особистості є важливою передумовою для її навчання. Він вважав, що для визначення рівня інтелекту й розумових здатностей особистості потрібно вивчити не лише результат її розумової (інтелектуальної) діяльності, а й весь процес мислення, що призвів до цього результату. Психолог підкреслив, що механізми інтелектуальної діяльності найвиразніше виявляються в процесі такої діяльності. Тому для глибокого розуміння психологічних механізмів розвитку інтелекту людини необхідно експериментально досліджувати закономірності змінювання операцій мислення (за С. Рубінштейном, «Основи загальної психології», 2001).

Як і С. Рубінштейн, А. Брушлінський також дотримувався думки про те, що стрижневим критерієм розвитку інтелекту людини є процесуальна динаміка операцій її мислення. Зокрема А. Брушлінський експериментально встановив, що зазначена внутрішня динаміка найкраще виявляється в процесі розв'язання людиною різних завдань – ймовірісне прогнозування, дія аналізу через синтез, немиттєвий інсайт та т. ін. (за А. Брушлінським, «Вибрані психологічні праці», 2006).

За позицією О. Тихомирова, психологічними механізмами розвитку інтелекту людини є її особистісні характеристики – мотивація, емоційна активність, цілепокладання, операційні смисли. Так, позитивна й особистісно значуща мотивація покращує

результативність інтелектуальної діяльності особистості. Підвищення емоційної активності забезпечує регуляцію інтелектуальної діяльності людини, сприяючи передбаченню її результатів і звуженню меж пошуків правильних рішень. В процесі цілепокладання інтелектуальної діяльності людини відбувається трансформація усвідомлених нею мотивів в цілі, зіставлення загальної мети і проміжних цілей, які з'являються під час подолання перешкод та т. ін. Операційні смисли об'єкта інтелектуальної діяльності виявляються в створенні людиною низки образів різних аспектів проблемної ситуації на неоднакових етапах її вирішення (за О. Тихомировим, «Психологія мислення», 2008).

В межах освітнього підходу вчені (А. Стаатс, Р. Фейерштейн та ін.) позиціонували ідею про те, що сутність інтелекту розкривається більшою мірою, якщо експериментально вивчати когнітивні здатності особистості. Глибокому експериментальному дослідженню сутності інтелекту особистості сприяє створення таких необхідних умов для формування нових когнітивних здатностей, що передбачають цілеспрямоване управління процесом засвоєння нею різних форм інтелектуальної поведінки.

За позицією А. Стаатса [11], сутність інтелекту розкривається в процесі його розвитку. Вчений підкреслив, що механізм інтелекту виявляється в таких інтелектуальних здатностях особистості, які найбільшою мірою відповідають різним конкретним ситуаціям і вимогам навколишнього середовища. Завдяки багатоманіттю ситуацій, в яких людина виявляє свою активність і які набувають для неї навчального ефекту, формується «базовий поведінковий репертуар», що визначається як її інтелект. Зокрема здатність узагальнювати передбачає наявність у особистості здатностей правильно встановлювати назви різних об'єктів і їхні властивості, створювати образи й асоціації до різних слів, класифікувати множини (ряди) слів.

На думку Р. Фейерштейна [7], інтелект особистості – це динамічний процес її взаємодії з навколишнім світом. Вчений відзначив, що важливим критерієм розвитку інтелекту варто вважати гнучкість інтелектуальної поведінки особистості, яка розвивається внаслідок набуття нею опосередкованого досвіду навчання.

Висновки. Здійснений теоретичний аналіз та узагальнення основних наукових психологічних підходів зарубіжних і вітчизняних учених до вивчення феномена «інтелект» дозволив сформулювати такі висновки.

В межах вимірювального або тестологічного підходу вчені трактували інтелект, як генетично детерміновану здатність особистості. Рівень розвитку цієї здатності можна вивчити внаслідок вимірювання її відчуттів за допомогою тестів сенсорних відмінностей, вимірювання ментального досвіду, здібностей до розуміння, міркувань і формулювання суджень. Інтелект особистості презентує її здатність виконувати різні пізнавальні й соціальні проблемні завдання, що сприяє одержанню нею соціального

досвіду і кращому пристосуванню до умов навколишнього середовища.

В межах факторно-аналітичного підходу вчені визначили інтелект за допомогою одного (генерального) або множини факторів, які стосуються розумових і пізнавальних здібностей особистості. Ці фактори забезпечують успішне вирішення людиною таких тестів, що дозволяють виміряти її інтелектуальну діяльність.

В межах феноменологічного підходу вчені пов'язали психологічну сутність інтелекту особистості з її свідомістю і знаннями. Рівень інтелекту визначає здатність людини швидко змінити структуру образу пізнання для того, щоб глибше зрозуміти суттєві ознаки проблемних ситуацій і ефективно вирішити ці ситуації. Важливим показником інтелектуальної компетентності людини є рівень організованості її системи знань.

В межах генетичного підходу вчені розуміли інтелект як універсальний спосіб урівноваження особистості з вимогами довкілля (її адаптації), що забезпечується наявними в неї знаннями і сформованими когнітивними операціями. Функція інтелекту – ефективна адаптація до фізичного і соціального середовища, що виявляє гнучкість і стійкість пристосування людини до умов середовища. Чинники розвитку операційних структур інтелекту особистості – її взаємодії з довкіллям, інтегрованість операційних структур й об'єктивація образів пізнання.

В межах соціо-культурного підходу вчені визначили основні чинники розвитку інтелекту особистості – мову, освіту, звичаї, традиції, рівень економічного розвитку тощо. В межах функційно-рівневого підходу вчені трактували інтелект з двох сторін – як процес і утворення. З однієї сторони, інтелект – складна розумова діяльність особистості, що поєднує в собі пізнавальні функції різних рівнів (мислення, пам'ять, психомоторику, увагу). З іншої, інтелект є складним утворенням, що містить знання особистості про різні когнітивні моделі та їхні функції.

В межах процесуально-діяльнісного підходу вчені пояснили психологічний механізм розвитку інтелекту, описавши процесуальну динаміку операцій мислення особистості. Психологічними механізмами розвитку інтелекту людини є її окремі особистісні характеристики: мотивацію, цілепокладання, операційні смисли й емоційну активність. В межах освітнього підходу вчені виявили, що розвиток інтелекту особистості є динамічним процесом, який відбувається внаслідок засвоєння нею різних форм інтелектуальної поведінки в ситуаціях взаємодії з довкіллям.

Отже, інтелект – це достатньо стійкий, складний інтегрований комплекс когнітивних (передусім розумових) здатностей особистості щодо пізнання й вирішення нею різних життєвих завдань, які забезпечують ефективність її адаптації до умов фізичного і соціального навколишнього середовища. Розвиток інтелекту є складним дина-

мічним процесом трансформації й появи в особистості таких когнітивних здатностей, що підвищують ефективність її адаптації до різних умов фізичного і соціального довкілля. Провідними психологічними чинниками розвитку інтелекту особистості виступають її взаємодії з іншими людьми й різними об'єктами в довкіллі, інтегрованість операційних інтелектуальних структур, об'єктивація образів пізнання. Сутність психологічних механізмів розвитку інтелекту особистості

найвиразніше характеризує процесуальна динаміка операцій її мислення в поєднанні з іншими пізнавальними процесами – сприйманням, пам'яттю, увагою, а також увагою.

Одержані узагальнення про сутність інтелекту і процес його розвитку є основоположними для теоретико-методологічного й експериментального вивчення психологічних засад розвитку соціального інтелекту особистості, що є предметом наших подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коваленко-Кобилянська І. Г. Інтелект як об'єкт дослідження. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. Т. 5, № 2(30). <http://doi.org/10.31108/3.2021.5.2.3>
2. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2001. 276 с.
3. Binet A., Simon Th. Méthodes Nouvelles Pour le Diagnostic du Niveau Intellectuel des Anormaux. *Année Psychol.* 1905. Vol. 11. P. 191–244.
4. Cattell R. B. Intelligence: Its Structure Growth and Action. Amstrdam. The Netherlands : North-Holland, 1987. 78 p.
5. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York : McGraw-Hill, 1967. 538 p.
6. Glaser R. Education and Thinking : The role of knowledge. *American Psychologist.* 1984. Vol. 39 (2). P. 93–104.
7. Feuerstein R. The Theory of Structural Cognitive Modifiability. In: Presseisen B. (Ed.). Learning and Thinking Styles : Classroom Interaction. Washington, DC: National Educational Association, 1990. P. 68–134.
8. Eysenck H. J. The Structure and Measurement of Intelligence. New York : Springer, 1979. 256 p.
9. Piaget J. The Equilibration of Cognitive Structures. The Central Problem of Intellectual Development. Chicago : University of Chicago Press, 1985. 328 p.
10. Spearman Ch. General Intelligence, Objectively Determined and Measured. *American Joournal of Psychology.* 1904. Vol. 15. P. 201–293.
11. Staats A. W., Burns G. L. Intelligence and Child Development: What intelligence is and how it is learned and functions. 1981. *Genetic Psychology Monographs*, 104(2), 237–301.
12. Sternberg Robert J. Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. XVI. 411 p.
13. Thurstone L. L. Primary Mental Abilities. Chicago : The University of Chicago Press, 2002. 122 p.